

Ганна Редькіна

ВПЛИВ ВНУТРІШНЬОСИСТЕМНИХ ПЕРЕТВОРЕНЬ В УКРАЇНІ НА ПРОЦЕС ЄВРОІНТЕГРАЦІЇ В УМОВАХ ДЕРЖАВНОЇ НЕЗАЛЕЖНОСТІ

Статтю присвячено особливостям внутрішньосистемних перетворень в Україні в період державної незалежності та аналізу їхніх впливів на процес євроінтеграції.

Ключові слова: *внутрішньосистемні перетворення, криза, незалежність, реформи, трансформація, євроінтеграція.*

*Redkina Ganna. Particularities internal system transformations in Ukraine at process integration in Europe of state independence. The Article deals with the particularity of internal system transformations in Ukraine at process of state independence and analysis of the influences of these processes integration in Europe. **Key words:** internal system transformations, crisis, independence, reforms, transformation, integration in Europe.*

Проблема. Внутрішньосистемні перетворення в Україні тривають уже понад 20 років. Роки, які пройшли з часів падіння тоталітарного режиму в Україні, бурхливий розвиток ринкових відносин та становлення нових реалій соціально-політичного життя кардинально змінили ситуацію в країні. Дослідження особливостей внутрішньосистемних перетворень в Україні є доречним і актуальним у межах теоретико-методологічних проблем та національних завдань політології на сучасному етапі суспільного розвитку. Об'єктивно розглянути складний і суперечливий розвиток внутрішніх трансформацій у країні та з'ясувати, що вдалося і чого не вдалося, а також чому не вдалося, особливо важливо нині, коли в Україні відбувається пошук стратегій зовнішньої політики щодо євроінтеграції.

Означена проблема представлена в численних наукових розвідках таких дослідників, як І.Бураковський, В.Ворона, Є.Головаха, Т.Єфременко, І.Курас, О.Майборода, М.Михальченко, В.Новицький, С.Оксамитна, Н.Паніна, Ю.Сасенко, Л.Старецька, С.Стукало, М.Шульга та ін.

Метою статті є здійснення теоретичного аналізу особливостей внутрішньосистемних перетворень в Україні на етапі незалежного розвитку та їхній вплив на курс євроінтеграції держави. Для цього розглянемо внутрішньосистемні зміни в Україні, визначимо інституції та характер їхніх змін, проаналізуємо впливи внутрішньосистемних змін в умовах державної незалежності на ситуацію в країні та визначимо наслідки цих перетворень.

Українське пострадянське суспільство характеризується появою нових ознак: приватна власність, конкуренція, нова структура економіки та ринків, суспільна аномія, демократизація, посткомуністична соціальна нерівність (масове зuboжіння, second hand,

underclass), подвійна інституціоналізація. В цілому означений період життя країни можна характеризувати як затяжну системну соціальну кризу. Під прикриттям гасел загальнолюдських цінностей і демократичних змін суспільства населенню України нав'язали перехід до ринкової економіки, а точніше, до капіталізму. Проголошення України незалежною державою відкрило можливості для всебічної внутрішньосистемної трансформації суспільства на основі світового досвіду й визначення потенційних можливостей. Реальні перетворення виявилися в багатьох відношеннях далекими від задекларованої мети та суспільних сподівань. Унаслідок внутрішньосистемних перетворень, які мають катастрофічний характер (після занепаду радянської системи), Україна втратила приблизно 60,0% обсягу виробництва, порівняно з 1989 р., і пік падіння випав на 1998 р. Україна стала рекордсменом у падінні не тільки ВВП, але й деіндустріалізації й скороченні зайнятості в промисловості. Показники зайнятості в промисловості максимально знизилися в 2001 р. – більш ніж на 50,0% – до рівня 1989 р., після чого спостерігалось деяке зростання індустріального сектора. Економічне падіння супроводжувалося різким зростанням соціальних нерівностей, поляризацією населення щодо доходів й економічних можливостей загалом. Значна частина населення пострадянської України стає соціальними аутсайдерами. Трансформаційні процеси породжують або посилюють суперечності між багатими і бідними, між містом і селом, між молодими людьми і людьми похилого віку (які сформувалися за умов тоталітаризму). У будь-якому суспільстві не уникнути проблеми нерівності, розділення на класи, верстви народу, на багатих та бідних. Та, на жаль, як показує аналіз наукової та публіцистичної літератури, в Україні цей розрив дуже значний. Рівень нерівності в доходах, вимірюваний коефіцієнтом Джинні, в Україні до середини 1990-х рр. збільшився майже двічі, порівняно з рівнем кінця 1980-х рр., і досяг 47-48 одиниць [1, с.19].

Аналіз структури соціальних благ, нестачу яких відчували громадяни України в перші роки незалежності, доводить, що більшість населення не мала впевненості в тому, що держава здатна захистити їхні інтереси. У 1995 р. більшості населення бракувало необхідної медичної допомоги (69,2%), юридичної

допомоги у захисті своїх прав та інтересів (51,9%), можливості повноцінно проводити відпустку (60,1%), можливості купувати найнеобхідніші продукти (52,8%) [2, с.203–205]. Щодо соціальних потреб українців, то тут важливе місце посідала стабільність у державі та суспільстві: у 1995 р. цього показника не вистачало 66,6% населенню України. У 1995 р. 78,8% українського населення потребували також державного захисту від зниження рівня життя. Не вистачало порядку в суспільстві у 2002 р. – 75,4% населенню. Дотримання чинних у країні законів не вистачало у 2002 р. 70,8% українському населенню; упевненості у власному майбутньому потребували у 2002 р. 72,2% населення України. У 1994 р. рівень довіри Президенту складав 16,1%; рівень довіри Верховній Раді дорівнював лише 9,7%; Уряду довіряли 11,4% населення України. У 1998 р. зафіксовано рекордно низький рівень довіри до Президента України – 9,7%; Верховній Раді – 7,3%; Уряду – 7,6% [3, с.462-502].

Отже, в перші роки постсоціалістичного розвитку під впливом глибокої економічної кризи, падіння рівня та якості життя, невиправдання надій на швидке зростання добробуту населенню України довелося пережити масове розчарування, руйнування віри в ідеали, різкі зрушення в соціальних і політичних настроях. Макроекономічний і соціальний шок, очевидно, був неминучим результатом інституціональних зрушень економіки і різких структурних змін у суспільстві. Втім, в Україні загальнокризова ситуація утворилася не стільки через розвал тоталітарного соціалізму, скільки через крах стратегії прискореної побудови капіталізму західного зразка або бездіяльності влади щодо прискорення реформ політичної та економічної систем. Українська держава фактично самоусунулася від регулювання процесів перетворень, спрямованого на зниження соціальної ціни реформ. В Україні стабілізаційні програми почали приймати тільки тоді, коли соціально-економічна криза набула всіх ознак катастрофи. Виникла специфічна українська модель посткомуністичного розвитку, яка суттєво відрізнялася від усіх моделей розвитку інших пострадянських країн. У системі координат так званого закритого-відкритого суспільства Україна посіла позицію напіввідкритого суспільства зі значним просуванням до відкритості лінією політичних свобод і вкрай незначним – в економічній сфері. Такий

політико-економічний кентавр довго існувати не міг, адже у світовому досвіді соціальної організації прикладів стабільного існування політичної свободи за економічного свавілля не знайти. Утім, феномен української моделі посткомуністичного розвитку виник й існує. Ця певна соціальна стабільність уможливила здійснення владними структурами низки важливих для подальшого подолання соціально-економічної кризи політичних і економічних реформ: було прийнято Конституцію, здійснено грошову реформу і масову приватизацію, у результаті чого вже в 1998 р. більшість підприємств перейшли у приватну власність [3, с.434]. Нові політичні інститути, що покликані стати механізмом розвитку демократії, з одного боку, не мали необхідних матеріально-фінансових і політичних ресурсів, а з іншого, запозичили багато зайвого, реліктового від старих інститутів партійно-радянського зразка. Процес становлення такої інституціональної системи поєднався із помітним погіршенням економічної ситуації в країні. Не дивно, що, на думку більшості громадян України й за оцінками правозахисних організацій та деяких експертів, нерідко порушувалися і порушуються права та свободи людини. Разом з бідністю та високим рівнем безробіття це призвело до недовіри населення і до політичних партій, і до інститутів державної влади, і до політичних лідерів. Розкол між суспільством і владою все більш поглиблюється. Рівень повної довіри до політичних партій наблизився до нуля (2009 р. – 0,7%) [4, с.8]. Падіння ВВП, зниження рівня життя населення породили зростання песимістичних настроїв, незадоволеність життям, непевність у майбутньому і недовіру до владних структур.

Це є свідченням того, що політично незалежна Україна одразу опинилася в руках людей, котрі, можливо, й думали про незалежність, але вочевидь були не підготовлені. Здійснення економічної модернізації на пострадянському просторі здійснюється досить суперечливо. Національні економічні та політичні еліти мають суттєві відмінності у підходах до реформ, до способів їх проведення, що зумовлено різними інтересами груп еліт, кланів, клік. У країні склалася псевдодемократія, за фасадом якої ховається корпоративно-бюрократичний, по суті, олігархічно-авторитарний режим.

Утім, на початку 2004 р. в країні спостерігалось суттєве піднесення рівня життя і соціального самопочуття більшості населення. Події помаранчевої революції переломили адміністративний сценарій президентських виборів в Україні наприкінці 2004 р. Значні зміни, що сталися в суспільній свідомості під впливом революційних подій, пов'язаних із виборами Президента, давали підстави для висновку, що в процесі демократичного розвитку України настав перелом. У 2005 р. вперше було зафіксовано значне підвищення рівня демократизації масової свідомості за цілою низкою показників, і передусім у політичній і морально-психологічній сферах: рівень довіри Президенту становив 49,2%, до Верховної Ради – 28,5%, до уряду – 36,6%, підвищення соціального оптимізму – очікувань і впевненості в тому, що ситуація в країні поліпшуватиметься – 21,1% [3, с.462-501]. Ці показники були найвищими за всі роки незалежності України. Проте революційні очікування, надії й ілюзії не витримали постреволюційних реалій, які призвели до відновлення застійних тенденцій і зворотних настроїв в українському суспільстві. Уже влітку 2008 р. соціологічні центри країни почали фіксувати погіршення оцінок громадянами соціально-економічної ситуації у країні. За даними фірми «Юкрейніан соціолоджі сервіс», з серпня до жовтня 2008 р. частка негативних оцінок щодо соціально-економічної ситуації зросла з 58% до 74%. За цей самий період частка незадоволених своїм життям збільшилася з 41% до 53%. Наприкінці 2008 р. понад 80% опитаних вважали, що в Україні склалася політично напружена, кризова, критична ситуація [5, с.285–286].

Аналіз опитування громадської думки демонструє, що більшість респондентів погоджуються з твердженнями про хиткість та невизначеність ситуації, складність зрозуміти, у що вірити та яких законів дотримуватися. Не вистачає стабільності у державі та суспільстві: потреба у цьому показнику демократичного розвитку суспільства збільшується. Як і раніше (2002 р.) потреба порядку в суспільстві перебуває на першому місці й у 2009 р. становила 50,8% [6, с.487]. Як і на початку шляху, так і протягом років незалежності переважна більшість громадян України стурбована відсутністю порядку в країні, покладаючи вину за це головним чином на владу, яка його не забезпечує: у 2009 р. 55,7% населення країни висловило думку, що їхні інтереси ніхто не захищає у державі [6, с.501].

Більшість населення перебуває в соціально-травмованому стані, особистість стала соціально тривожною і втратила довіру практично до всіх соціальних інститутів незалежної України, тому її соціально-комфортний простір звужується до кола сім'ї та близьких людей. Показові у цьому плані опитування Інституту соціології НАН України. Найбільш поширеними є судження: «Нікому не довіряти – найбезпечніше», «Я вважаю, що більшість людей спроможна піти на нечесний вчинок заради вигоди», «Я думаю, що більшість людей спроможна збрехати, щоб просунутися по службі», «Більшість людей чесні лише тому, що бояться, що їх викриють на брехні» [3, с.455–456]. Упродовж останніх років Україна переживає становлення нової соціальної суб'єктивності. Поглибилася системна криза усіх сфер суспільного життя, яка ускладнилася перманентною психологічною кризою. Серед громадянського загалу все більше переважає стан невизначеності, неусвідомленого страху, незадоволеності собою й оточенням, фрустрованість, соціальний песимізм, амбівалентність почуттів тощо. Найявніші наведених психологічних характеристик підтверджують численні показники соціологічних досліджень Інституту соціології НАН України. Показник поширеності аномійної деморалізованості в перший же рік незалежного існування України перевершив усі найпесимістичніші очікування. Як засвідчували репрезентативні опитування, понад 80,0% населення було схильне до стану аномійної деморалізованості [7, с.460–461]. На жаль, й досі індекс аномійної деморалізованості українського суспільства зашкалює: майже 80% респондентів вважає, що заради кар'єри, влади, грошей люди готові на негідні вчинки, а на думку понад 40% опитаних, заради великих грошей люди здатні на все [4, с.7-8]. Однак стан загальної аномії не може тривати невизначено довго, і на зміну соціальній дезорієнтації приходять нормативні й ненормативні реакції на аномію. Такого роду реакції зафіксовані вже на першому етапі пострадянських трансформацій у дослідженнях Н.Паніної, проведених із застосуванням шкал соціального цинізму і авторитаризму. І надалі показник поширеності аномійної деморалізованості та нормативних реакцій на неї, пов'язаних з пошуком надійної нормативної опори у ситуації безнормності й беззаконня, істотно не змінився. Про це свідчать дані моніторингових опитувань протягом років незалежності [8, с.7].

Багаторічні дослідження Інституту соціології НАН України дають підстави зробити висновок, що в Україні фактично відбулася легітимація розкрадання, корупції, брехні, а також – родинних зв'язків, кумівства, земляцтва й безвідповідальності у владних структурах. Довіра до влади сьогодні на рекордно низькому рівні, більшість громадян України тією чи іншою мірою безпосередньо постраждали від економічної кризи і вкрай негативно ставляться до політичних чвар. Спостерігається масова розгубленість, яка почалася ще на початку пострадянської трансформації та посилилася внаслідок останньої сучасної кризи. Люди відчують, що в них є внутрішні ресурси для подолання кризи, але не бачать тих політичних лідерів, які б демонстрували здатність віднайти ці шляхи.

Події політичного характеру, які відбуваються в Україні протягом останніх років, важко визначити однозначно в межах теорій політичної трансформації, модернізації або транзитології. Перехід з одного стійкого стану політичної системи (радянської) до іншого (ще не визначеного теоретично) відбувається складно, суперечливо. Тоталітарне минуле і надалі існує в нинішній Україні крадькома, втративши амбіції, відмовившись від власного імені, активно мімікруючи, але залишаючись, по суті, господарем становища. Але в Україні, не дивлячись на труднощі, все ж таки склалася політична система, яка може стати фундаментом демократії, і основа для руху вперед є. Понад двадцять років по тому не можна не констатувати, що очікувана політична незалежність прийшла в Україну доволі несподівано. Невідворотним викликом, що безпосередньо впливає на життя всього населення, став для нації соціально-політичний виклик: треба було навчитися Україною управляти. Тож, сподіваючись на краще, згадаємо, що реформування країни потребує свідомих зусиль держави і суспільства, політичних і творчих еліт, духовних лідерів нації і самих громадян.

Насамперед, серед *внутрішніх* чинників слід назвати низьку ефективність соціально-економічних реформ, боротьби з корупцією, корозію судової системи, відчуження влади від суспільства, брак інституційного та ресурсного забезпечення політики на європейському напрямі (13 січня 2011 р. представники Європейської бізнес-асоціації під час зустрічі з комісаром ЄС з питань розширення та європейської політики сусідства Ш.Фюле виз-

начили низку проблем ведення бізнесу в Україні. Це – корупція, система судочинства, відшкодування ПДВ, валютне та митне регулювання, технічні бар'єри в торгівлі, відсутність постійного конструктивного діалогу влади з бізнес-спільнотою) [9].

Найбільш негативну реакцію у лідерів ЄС викликають посилення авторитарних тенденцій у країні, згортання демократичних процесів, політична ангажованість судових органів, що використовуються для переслідування лідерів опозиції. Останній фактор на відносинах України з ЄС позначається найбільш критично. Ідеться насамперед про засудження колишніх урядовців – Ю.Тимошенко, Ю.Луценка, В.Іващенко. Зокрема, справа Ю.Тимошенко викликала колосальний резонанс у світі: одноставно засудили переслідування лідера опозиції керівництво та лідери країн ЄС, а також – США, Канади, інших країн світу, авторитетні міжнародні організації (ОБСЄ, ПАРЄ, Комітет міністрів Ради Європи, міжнародні неурядові організації «Freedom House», «Amnesty International» та ін.), провідні європейські політичні партії, відомі громадські діячі. Про глибоку стурбованість європейської спільноти внутрішніми подіями в Україні, зокрема, згортанням демократичних процесів, свідчать Резолюція Європарламенту (27 жовтня 2011 р.) [10] та Резолюція ПАРЄ (26 січня 2012 р.) [11]. Погіршення стану демократії в Україні фіксують також авторитетні міжнародні рейтингові агенції. За їхніми оцінками, у країні в цілому знижується рівень демократичного розвитку, незадовільно забезпечуються політичні права громадян і свобода ЗМІ, погіршується ситуація у сфері протидії корупції.

Отже, процес євроінтеграції ускладнюється наявністю в Україні специфічних проблем, пов'язаних з внутрішньосистемними трансформаціями, що відбуваються протягом періоду незалежності в країні.

1. Куценко О. Украина в трансформационных процессах: Quo vadis? / О.Куценко // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2007. – № 1. – С.18–32.

2. Головаха Є. Динаміка соціального самопочуття населення України: 1995–2006 // Українське суспільство 1992–2006. Соціологічний моніторинг / Є.Головаха, Н.Паніна. – К., 2006. – С.201–210.

3. Результати національних щорічних моніторингових опитувань 1992–2006 років // Українське суспільство 1992–2006. Соціологічний моніторинг. – К., 2006. – С. 419–569.

4. Ворона В. Виклики незалежності і суспільна наука / В. Ворона // Українське суспільство 1992–2009. Динаміка соціальних змін. – К., 2009. – С. 3–12.

5. Ручка А. Ціннісна ментальність українського соціуму в першій декаді нового століття / А. Ручка // Українське суспільство 1992–2009. Динаміка соціальних змін. – К., 2009. – С. 285–292.

6. Результати національного опитування «Громадська думка в Україні – 2009» омнібус // Українське суспільство 1992–2009. Динаміка соціальних змін. – К., 2009. – С. 476–548.

7. Головаха Є. Феномен «аморальної більшості» в українському суспільстві: пострадянська трансформація масових уявлень про норми соціальної поведінки // Україна – 2002. Моніторинг соціальних змін / Є. Головаха. – К., 2002. – С. 460–468.

8. Ворона В. Щоб Україна була багатою, люди мають бути моральними // Українське суспільство 1992–2006. Соціологічний моніторинг / В. Ворона. – К., 2006. – С. 3–9.

9. Єврокомісар попередив Януковича про можливе замороження стосунків [Електронний ресурс]. – УНІАН, 13 січня 2011 р. – Режим доступу : <http://www.unian.ua/news/415832-evrokomisar-poperediv-yanukovicha-pro-mojlive-zamorojennya-stosunkiv.html>.

10. Резолюція Європарламенту относительно текущей ситуации в Украине [Електронний ресурс]. – Корреспондент Т.net., 28 октября 2011 г. – Режим доступу: <http://korrespondent.net>.

11. Резолюція ПАРЕ щодо України [Електронний ресурс]. – Тиждень, 28 січня 2012 р. – Режим доступу : <http://tyzhden.ua>.